

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 21, No. 2, Spring 2021, 463-482

Critique and Analysis of the Book “Results of Contemporary Arabic Poetry”

Seyyed Fazlollah Mirghaderi*

Abstract

Due to the time frame of the so-called contemporary period, the production of abundant poetry and the presence of poets in Arab countries and Arab poets in other countries of the world, it is very difficult to approach contemporary poetry in the form of a book and the template of the thoughts of a research author. Based on his views, contemporary scholar and critic Hassan Ebas has presented some of the approaches of contemporary poetry in the form of a book and has analyzed and criticized those approaches and tried to present most of his critical views in those analyzes. Mention some. In-depth reading of these approaches raises questions such as: Why did the author present these five approaches, and why did each of them have a uniform analysis, and the following sub-headings were not categorized? Undoubtedly, today, the design of contemporary Arabic poetry approaches, considering its breadth, requires a new effort with a new style so that contemporary poetry can be criticized from different dimensions.

Keywords: Contemporary Arabic Poetry, Ehsan Abbas, Approaches

* Professor of Arabaic Language and Literture, Shiraz University, Shiraz, Iran, sfmirghaderi@gmail.com

Date received: 07/11/2020, Date of acceptance: 16/03/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماه‌نامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی)، سال بیست‌ویکم، شماره دوم، اردیبهشت ۱۴۰۰، ۴۶۵ - ۴۸۲

نقد و تحلیل کتاب *اتجاهات الشعر العربي المعاصر*

(رویکردهای شعر عربی معاصر)

سید فضل‌الله میرقادری*

چکیده

به دلیل محدوده زمانی که در اصطلاح به آن دوره معاصر می‌گویند، تولیدات شعری فراوان و انبوه و وجود شاعران در کشورهای عربی و شاعران عربی سرا در دیگر کشورهای جهان، بسیار دشوار است که بتوان رویکرد های شعر معاصر را در قالب یک کتاب و در قالب اندیشه های یک نویسنده پژوهشگر مشاهده کرد. محقق و منتقد معاصر احسان عباس بر پایه دیدگاه های خویش بعضی از رویکردهای شعر معاصر را در قالب کتابی عرضه داشته است و به تحلیل و نقد آن رویکردها پرداخته و سعی داشته است در آن تحلیل ها بیشتر دیدگاه های نقدی خویش را عرضه کند و سپس نمونه هایی را ذکر نماید. خواننده ژرف نگر با بررسی این رویکردها با سؤالهایی روبرو می شود از جمله اینکه: چرا مؤلف محترم همین پنج رویکرد را مطرح ساخته و چرا در تحلیل هریک دچار یکنواختی شده و مطالب زیر عنوان های فرعی دسته بندی نشده است؟ در این نوشتار، با شیوهی وصفی تحلیلی به سؤالات ذکر شده پاسخ داده شده است. نتیجهی حاصله این است که با این که این کتاب در حیطهی رویکردهای شعر عربی معاصر از جامعیت برخوردار نیست، ولی به وسیلهی آن زمینه‌ای برای پژوهش در این مسیر فراهم شده است و در صورت رفع نارسایی های ذکر شده، برای استفادهی دانشجویان تحصیلات تکمیلی مفید است.

کلیدواژه‌ها: شعر عربی معاصر، احسان عباس، رویکردها

* استاد زبان و ادبیات عربی، عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، sfmirghaderi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۲۶

۱. مقدمه

نقد آثار ادبی دارای فواید فراوانی است و در پیشرفت و راهیابی آثار ادبی بسوی هدفهای متعالی تأثیر فراوانی دارد. بدون نقد در هر عرصه به ویژه عرصه ادبیات نمی‌توان براحتی راه کمال را پیمود و از دیگر سو ارزش آثار ادبی و ماندگاری آن با نقد سازنده آشکار می‌شود. اگر آثار نقدی که در دوره معاصر نگاشته شده است، با دوره‌های پیشین مقایسه شود در می‌یابیم که لازم است دوره ادبیات معاصر را دوره نقد بنامیم. صورتها و اشکال و رویکرد های نقدی در دوره معاصر به گونه‌ای است که از یک سو در این دوره منتقدان فراوان و متعددی ظهور کرده‌اند و از دیگر سو اسلوب‌ها و روش‌های نقدی متنوع و متطور گشته و بر اساس نیازهای مختلف بشری و شرایط موجود واکاوی‌های نقدی گسترده گشته و به دلیل علل و اسباب فراوان، بازار نقد در عرصه‌های مختلف رواج خاصی دارد، هرچند این نقد های متطور و گونه‌گون از آسیب‌هایی بدور نبوده و عرصه ادبیات نه تنها نیازمند نقد است بلکه به نقد نیز نیاز مبرم دارد. در این وادی نیز پژوهش‌هایی انجام شده و خواهد شد. (ر. ک: غلامحسین زاده)

یکی از عرصه‌های مهم نقد ادبی، نقد آثار شعری است که این کار به گونه‌های مختلف انجام می‌پذیرد. بطور کلی می‌توان فعالیت‌های نقدی را به دو دسته تقسیم کرد:

الف: قصیده‌ای از شاعری و یا دیوان شاعری و یا موضوعی در شعر شاعری مورد بررسی نقدی قرار گیرد.

ب: بررسی نقدی رویکردی یا رویکردهایی در شعر معاصر.

کار احسان عباس در کتاب "اتجاهات الشعر العربی المعاصر" از نوع دوم است. یعنی منتقد محترم به بحث و تحلیل و بررسی نقدی موضوعات و رویکردهایی از شعر معاصر پرداخته است و در باره علت انتخاب این رویکردها و محدود کردن آن به پنج مورد توضیحاتی عرضه کرده است.

بنای این مقاله براین است که تحلیل‌ها و بررسی‌های نقدی مؤلف محترم کتاب در بوطه نقد قرار گرفته و ارزیابی شود و به محسنات و کاستی‌های آن بطور دقیق اشاره شود که پایان بخش آن نتیجه‌گیری و عرضه پیشنهادهایی است. برای این کار ابتدا به مطالعه دقیق کتاب پرداخته شد سپس با نگاهی ژرف به ابعاد مختلف آن مورد نقد قرار گرفت. امید است

نقد و تحلیل کتاب *اتجاهات الشعر العربي المعاصر*... (سید فضل‌الله میرقادی) ۴۶۷

این نوشتار به نوبه خود مفید واقع شده و تذکری جهت کارهای گرانسنگ ادیبان و دانشوران عرصه نقد ادبی قرار گیرد.

کتاب‌هایی که گزیده‌ای از شعر شاعران معاصر را مورد ارزیابی قرار داده‌اند و کتاب‌هایی که بطور مستقل به تحلیل و نقد شعر معاصر پرداخته‌اند فراوان است ولی کتاب‌هایی که رویکردهایی از شعر معاصر را بطور مستقل مطرح کرده باشند زیاد نیستند. غیر از کتاب احسان عباس که در این نوشتار مورد نقد است می‌توان در این عرصه به دو کتاب اشاره کرد:

الف: کتاب "مختارات من الشعر العربي الحديث" نوشته مصطفی بدوی. این کتاب با اینکه تعداد ۴۵ شاعر عربی معاصر را بر اساس مکتب‌های ادبی بررسی و دسته‌بندی کرده است (بدوی، ۱۳۶۹: ۱۵-۴۹) ولی دارای مقدمه مفصلی در باره شعر معاصر است که به بحث مورد نظر مربوط می‌شود. دسته‌بندی شاعران در این کتاب بر اساس دیدگاه‌های نویسنده به گونه‌ای است که خواننده رویکردهای مختلف را بخوبی می‌تواند تشخیص دهد.

ب: کتاب "الاتجاهات والحركات في الشعر العربي الحديث" نوشته سلمی الخضره الجیوسی است. این کتاب در سال ۲۰۰۱ م یعنی بیست و چهار سال بعد از کتاب "اتجاهات الشعر العربي المعاصر" نوشته احسان عباس که در این نوشتار مورد نقد ماست تألیف شده است. این کتاب در بیروت توسط انتشارات مرکز دراسات الوحدة العربیة به چاپ رسیده است. با توجه به فاصله بیست و چهار ساله بین چاپ دو کتاب انتظار می‌رود کتاب الجیوسی گسترده‌تر و کامل‌تر باشد. در یک نگاه کلی می‌توان گفت که اگر احسان عباس در مورد پیشروان شعر عربی معاصر بیشتر بر شاعران عراق تکیه داشته است، سلمی الخضره الجیوسی بیشتر بر شاعران لبنان به ویژه شاعران مسیحی تکیه دارد که این موضوع در فصل پنجم کتاب نمود بیشتری دارد. (الجیوسی، ۲۰۰۱: ۵۰۱) در این کتاب گردآوری اطلاعات گسترده، تحلیل تاریخی موضوعات، نگرش نقدی به موضوعات شعری و اعتماد سازی گسترده از اهمیت بسزایی برخوردار است. این کتاب توسط آقای دکتر فرامرز میرزایی و آقای دکتر حسین ابویسانی بصورت عالمانه‌ای تحلیل و نقد انتقادی شده است. (میرزایی: ۵)

۲. نمای ظاهری کتاب

کتاب "اتجاهات الشعر العربی المعاصر" نوشته احسان عباس (۱۹۲۰-۲۰۰۳) در سال ۱۹۷۷م در ۲۲۹ صفحه تألیف شده است. این کتاب دارای هشت فصل است. در فصل نخست زمینه تاریخی وجود رویکردهای شعر معاصر را بیان می‌کند. (۱۹ صفحه) در فصل دوم جدیدترین آثار اولیه شعر نو که توسط شاعران عراقی نوپرداز یعنی نازک الملائکه، عبدالوهاب البیاتی و بدرشاکر السیاب سروده شده است را ذکر می‌کند (۱۸ صفحه). در فصل سوم از عوامل محدود کننده چهارچوب تحقیق سخن می‌گوید (۲۰ صفحه) و در پنج فصل بعدی به پنج رویکرد پرداخته است: زمان (۲۲ صفحه)، شهر (۲۰ صفحه)، سنت (۲۸ صفحه)، عشق (۲۰ صفحه) و (جامعه ۱۲ صفحه) و در ملحقات که ۵۶ صفحه است آثار شعری آن شاعران را ذکر کرده است. از نازک الملائکه یک قصیده، از بدر شاکر السیاب دو قصیده، از عبد الوهاب البیاتی دو قصیده، از سمیح القاسم یک قصیده، از خلیل الحاوی یک قصیده و از ادونیس دو قصیده ذکر شده است. در نهایت هوامش در چهار صفحه تنظیم شده و به ترتیب فصل‌ها، هامش‌هایی با ذکر منابع و مآخذ ذکر شده است. مؤلف محترم، هامش‌ها را از منابع و مآخذ جدا نکرده است و در صفحه آخر زندگی‌نامه کوتاهی از مؤلف نوشته شده است. این کتاب توسط آقای دکتر حبیب‌الله عباسی به فارسی روان ترجمه شده و در سال ۱۳۸۴ ه ش منتشر گشته است. مترجم محترم برای این کتاب مقدمه و پیاورقی‌های سودمندی نگاشته است. ایشان احسان عباس را قرینه استاد زرین کوب می‌داند. (عباسی، ۱۳۸۴: ۱۵)

۳. درون‌مایه و ساختار علمی کتاب

مؤلف محترم کتاب سعی بر آن داشته است در پیشگفتار و هر فصل از فصل‌های هشتگانه، زیر بنای موضوع را بطور دقیق بنیان نهاده و با یک روند اصولی و اساسی وارد اصل مطلب شود و با اشاره به بعضی از آرای دیگران و جهت‌گیری‌های اندیشگانی خویش را در باره صلب موضوع عرضه کند. در این مباحث آراء و عقاید دیگران در باره رویکرد مورد نظر بسیار کم رنگ و در حاشیه است و جهت‌گیریها و تحلیل‌ها و نقدهای او اصل مطلب بوده و بنیان بحث را تشکیل می‌دهد.

نقد و تحلیل کتاب *تجاهات الشعر العربي المعاصر*... (سید فضل‌الله میرقادی) ۴۶۹

۱.۳

در مقدمه چاپ نخست (۱۹۷۷) مؤلف انگیزه خویش و روش انتخاب رویکردها را بیان می‌کند و حدود ثغور پژوهش را تعیین می‌نماید و معتقد است شیوه او در این پژوهش نزدیک کردن شعر به فهم خوانندگان است. سپس به روش خویش در انتخاب رویکردها اشاره کرده و از مزایای این روش را این می‌داند که خواننده با ستون فقرات اندیشه هر شاعر آشنا می‌شود و یکی از معایب این روش را این می‌داند که فرایند تحول و تکامل شعر را تحت الشعاع قرار می‌دهد. (عباس، ۱۹۷۷م: ۴۸)

شیوه مؤلف ایجاز است و بررسی و تحقیق خود را به سی سال اخیر منحصر کرده است. و معتقد است اگر بناست تحقیق جامعی در باره رویکردهای شعر معاصر انجام پذیرد، این هسته اولیه آن است. (همان: ۷)

در مقدمه چاپ سوم (۱۹۹۱م) ذکر شده که شعر معاصر را از منظر داخلی بررسی کرده و بدین سان از منظر محققانی پرهیز کرده است آنانی که شیفته وار از بیرون بدان می‌نگرند. بیشتر حجم مقدمه را این موضوع تشکیل می‌دهد که پس از انتشار این اثر، ناقدان مختلفی آن را بررسی و نقد کرده اند و از این رهگذر مقالات و نقدهای بی رحمانه و سنگدلانه ای نگاشته اند که بیشتر متوجه روش مؤلف بوده است. در پاسخ به یکی از ناقدان می‌گوید:

بررسی شعر از رهگذر رویکرد سیاسی یا قومی، آن را به اسناد و مدارکی تبدیل می‌کند، آن هم به کم اهمیت ترین سند و مدرک در این زمینه. " (عباس، ۱۹۹۱م: ۴۲) در پایان اظهار امیدواری می‌کند که اگر این اثر اندکی از انتظارات خوانندگان خود را برآورده کرده باشد، بدون تردید نویسنده آن سعادت‌مند است.

۲.۳

فصل نخست نگاهی به زمینه تاریخی موضوع است. این فصل دارای مطالب مقدماتی مفصلی است. در آن به عواملی اشاره می‌کند که حرکت شعر را به ثبات و بقا رسانید. او سه مرحله را متمایز می‌کند: نخست مرحله به هم پیوستگی و مشارکت خاموش دوم نشریه، به عنوان مثال به نشریه آپولو اشاره می‌کند که در سال ۱۹۳۲م به همت احمد زکی ابوشادی در مصر شروع به کار کرده است. سوم نقش نشر که این مرحله با مرحله قبل پیوندی استوار دارد.

۳.۳

فصل دوم "دلالة البواکیر الأولى" (نخستین تجربه‌ها)، شانزده صفحه است که مؤلف محترم درباره قصاید اولیه‌ای که پیشروان شعر معاصر عربی سروده‌اند، سخن می‌گوید و منظور از آن قصاید شعرهایی است که آرام آرام و زندهای عروضی رسمی را شکسته و بصورت آزاد سروده شده است. از نازک الملائکه و قصیده "الکولیرا" آغاز می‌کند و سپس به شعر السیاب با عنوان "هل کان حبا" (آیا عشقی وجود دارد) می‌پردازد. بعد از آن نمونه‌هایی از اشعار بیاتی را ذکر می‌کند و بطور کلی به تحلیل اشعار این سه شاعر از منظر نوآوری می‌پردازد.

۴.۳

فصل سوم هیجده صفحه است (از صفحه ۴۷ تا ۶۵) و عنوان آن: "العوامل التي تحدد الاتجاهات الشعرية" (عوامل محدودکننده رویکردهای شعری) مؤلف ابتدا عصر حاضر را که در آن بسر می‌برد، عصر انفجار انواع رویدادها، مشکلات، ابتکارها، مسائل و نظریه‌ها، دانش‌ها، عصر شتاب در پیشرفت و دگرذیسی در آنچه که به همه امور مربوط می‌شود می‌داند. سپس پاره‌ای از مسائل و عواملی را که در رویکردهای شعری معاصر مؤثرند به تفصیل برمی‌شمارد و برای آن شاهدهایی از شعر شعرا می‌آورد. آن عوامل عبارتند از: مسأله فلسطین، جنگ، صلح، نژادپرستی، جنگ سرد، انقراض استعمار قدیم و پدید آمدن استعمار جدید، مسائل نفت، نقش نشریات، دانشگاه، ارتباطات و آزادی.

۵.۳

عنوان فصل چهارم "الموقف من الزمن" (موضع در برابر زمان) است که ۲۰ صفحه می‌باشد (از صفحه ۶۷ تا ۸۷) در این فصل، خارج از بحث شعر و شاعری دیدگاه بعضی از ادیبان و دانشمندان شرقی و غربی در باره عنصر زمان ذکر شده است. مؤلف معتقد است نگرش هریک از کسانی که تأثیر ژرف و عمیق بر جریان شعری گذاشته‌اند نسبت به زمان نیز همان تأثیر ممتاز را داشته‌اند. (عباس، ۱۹۷۷، م: ۶۷) سپس با شاهد آوردن بعضی از اشعار، موضوع زمان را از جهات مختلف بررسی کرده است.

نقد و تحلیل کتاب/تجاهات الشعر العربي المعاصر... (سید فضل‌الله میرقادی) ۴۷۱

۶.۳

فصل پنجم درباره شهر است (الموقف من المدینه) که نوزده صفحه می باشد. (از صفحه ۸۹ تا ۱۰۸) مؤلف در ابتدای این فصل پس از یک مقدمه، سؤالی را مطرح می کند: آیا شاعر معاصر عرب، شهر را شوک تمدنی (الصدمة الحضاری) می داند؟ سپس در ادامه می گوید:

بیشتر محققان معتقدند که شهر در جهان عرب چیزی جز قریه بزرگ نیست. وقتی شاعر عرب خود را گرفتار تنگناهای شهر می یابد و در آن احساس غربت، اضطراب و تباهی می کند با محاکات محض از همان احساس غربت، اضطراب و تباهی ای سخن می گوید که شاعران مغرب زمین در تنگنای وابستگی های تمدن جدید گرفتار آنها بوده اند و کلان شهر جلوه بارز آن است. (همان: ۸۹)

۷.۳

فصل ششم ۲۶ صفحه است (از صفحه ۱۰۹ تا ۱۳۵) عنوان آن سنت (الموقف من التراث) است. این موضوع نسبت به موضوعات دیگر حساس تر است، چون در رویکرد شاعر به سنت نشانه های انقلاب و همچنین نوگرایی و وضوح بیشتری از رویکرد وی به زمان و شهر آشکار می شود. مؤلف در این فصل بیشترین شکیبایی را پیشه کرده که هر چیز را بجای خود بشناسد و از افراط و تفریط بدور باشد و در سخن از سنت و مدرنیته کاملاً خویشتندار باشد. این سخن او مهمترین شاهد است:

اگر شعر انقلابی ترین شاعر علیه زبان قبیله، یعنی ادونیس را بخوانیم در می یابیم که آن شعر، گاهی یکی از آن دو اسطوره ای که به واقعیت اجتماعی آن شعر نزدیک تر است، برمیگزیند یا بعضی از اوقات هر دو را با هم انکار می کند و به اسطوره مطلق و غیرتاریخی متوسل می شود. (همان: ۱۱۱)

۸.۳

در فصل هفتم، مؤلف وارد لغزنده ترین مبحث می شود. این فصل ۱۸ صفحه است (از صفحه ۱۳۷ تا ۱۵۵) عنوان آن عشق (الحب) است. مؤلف معتقد است اگر نزار قبانی و

۴۷۲ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال بیست‌ویکم، شماره دوم، اردیبهشت ۱۴۰۰

تاحدی صلاح عبد الصبور را استثنا کنیم، می‌توان گفت که عشق در شعر شاعران دیگر یک موضوع مستقل نبوده و در جریان شعری آنان ذوب شده است. (همان: ۱۳۸) مؤلف موضوع عشق را با شواهدی از اشعار نزار قبانی، فدوی توقان، سلمی الخضراء الجیوسی، البیاتی، محمود درویش مورد بررسی قرار داده و ابعاد مختلف آن را بیان می‌کند.

۹.۳

فصل نهمی کتاب ۱۰ صفحه (از صفحه ۱۵۷ تا ۱۶۷) است و عنوان آن جامعه (المجتمع). شاید دلیل کوتاه بودن این فصل ملموس بودن و نزدیکی اجتماع به ذهن انسان است. مؤلف در این فصل خارج از بحث شعر و شاعری، موضوع اجتماع را از دیدگاه دانشمندان رشته‌های مختلف از جمله جامعه‌شناسی، حقوق، فلسفه و نویسندگانی مانند نجیب محفوظ مورد بررسی قرار داده است. پرسش‌های اصلی بحث چنین است:

- آیا گرایش شاعر به جامعه بیانگر مسأله خاصی است؟ اگر پاسخ مثبت باشد، این دو سؤال مطرح می‌شود:

- آیا رواست که فرد با جامعه در کشمکش باشد؟ آیا اصولاً چیزی به نام نزاع طبقاتی در یک جامعه وجود دارد؟ تلاش مؤلف در این فصل این است که به این سؤالات پاسخ دهد و موضوع را با مسؤولیت شاعر پیوند دهد.

۴. معادل‌سازی اصطلاحات تخصصی

با توجه به اینکه نویسنده محترم کتاب معتقد است پیش‌فراوان شعر عربی معاصر با تأثیرپذیری از شعر انگلیسی به نو‌پردازی روی آورده‌اند، بدون تردید در این اثر اصطلاحات تخصصی وجود دارد، ولی مؤلف سعی بر آن داشته است که معادل دقیق عربی آن را بکاربرد بطوری که خواننده اولاً به اصالت و گستردگی واژگانی زبان عربی ایمان داشته باشد. ثانیاً برداشت نادرستی از آن اصطلاحات نداشته باشد. با اینکه اشاره به آرای دانشمندان خارجی زیاد است. به عنوان مثال صفحه ۱۱۱ ناقد فرانسوی دونالدبارت ذکر شده است.

۵. تناسب محتوای کتاب با اهداف درس

این اثر در قالب یک کتاب درسی نیست که بطور منظم نقد ادبی را عرضه کند و برای تدریس نقد ادبی عرضه شده باشد، بلکه اثری پژوهشی و تقریباً تصنیفی در حوزه نقد ادبی است. از سویی حاوی مطالب مهم و جذاب و ارزنده ای است که دانشجوی درس نقد ادبی با دانستن آن وارد عرصه های جذاب و مطلوبی می شود ولی از سوی دیگر هیچ اسلوب نقدی را در قالب روش و یا مکتب نقدی فرا نمی گیرد. بنابراین این اثر تنها جهت درس نقد ادبی در دوره کارشناسی ارشد به عنوان منبع فرعی مناسب است که دانشجویان آن را مطالعه کند و مطالب آن را به بحث بگذارد. هر فصل را یک دانشجو بعهدہ گیرد و پس از مطالعه دقیق و تأمل و ژرف نگری مطالب اصلی و جوهری آن را در کلاس به بحث گذارد. بی تردید تحلیل ها و موشکافی هایی که توسط استاد در حاشیه مباحث و گفتگوهای دانشجویان عرضه می شود بسیار مفید بوده و منشأ پژوهشهای ارزنده دیگری خواهد شد. به عنوان مثال دانشجویان می توانند هر یک از رویکردهای مطرح شده را در شعر شاعران دیگری خارج از کتاب مورد بررسی قرار داده و مقاله یا رساله و یا کتابی تألیف کنند و یا اینکه می توانند رویکردهای دیگری را در شعر عربی معاصر غیر از آنچه مطرح شده معرفی و به بحث و بررسی آن پردازند و نتیجه پژوهش خویش را نگاشته و عرضه کنند و از دیگران بخواهند نوشته هایشان را مورد تحلیل و نقد قرار دهند.

۶. تناسب محتوای کتاب با عنوان و فهرست مطالب

وقتی که خواننده کتاب، عنوان "*اتجاهات الشعر العربي المعاصر*" را مشاهده می کند با اولین مشکلی که مواجه می شود کلمه معاصر است این کلمه برای زمان تألیف کتاب صادق است ولی برای امروز که سی و هفت سال از آن زمان می گذرد دیگر صادق نیست. وقتی که در زبان عربی از معاصر سخن می گوئیم حتماً شاعرانی مد نظر هستند که در آن زمان در قید حیات هستند. آنان برای آن روز معاصر بوده و برای امروز دیگر معاصر نیستند بلکه در اصطلاح شاعران جدید هستند.

خواننده با مشاهده عنوان کتاب از چند و چون رویکردهای شعر عربی معاصر حدس دقیقی ندارد. ممکن است رویکردهایی را که در ذهن خود دارد حدس بزند. وقتی که وارد فهرست مطالب می شود و با رویکردهای پنجگانه روبرو می شود اولین سؤالی که به ذهنش

خطور می‌کند این است که چرا فقط این پنج رویکرد؟ چرا دیگر رویکردها نباشند؟ وقتی خواننده به مقدمه می‌رسد و دلایل ایجاز و خلاصه‌گویی مؤلف را می‌خواند باز هم مشکل او حل نمیشود. و با خود می‌گوید اگر با این دلایل ذکر شده لازم است فقط پنج مورد ذکر شود چرا این پنج مورد؟ چرا از انسان، طبیعت، زندگی و مرگ، آرمانشهر، معمای هستی، جهانی شدن و رویکرد تأمل سخن به میان نیاید؟

وقتی خواننده به فهرست مطالب می‌نگرد بجز سه فصل نخست که نقش تمهیدی و زمینه‌سازی دارند، با پنج موضعگیری روبرو می‌شود. در این موضعگیری‌ها مؤلف محترم از شاعران و قصایدی سخن می‌گوید و به نقد و موضعگیری پیرامون آنان می‌پردازد که خواننده آن قصاید را ندیده است و آن قصاید در پایان و در قالب ملحقات آمده است. از سوی دیگر هر مبحث یکنواخت است و جز فصل ششم در بقیه فصول دیگر عنوان‌های فرعی دیده نمی‌شود و بسیار خسته‌کننده است ولی از نظر محتوا بین عنوان هر فصل و محتوای آن تناسب نسبی وجود دارد.

۷. مطابقت محتوای کتاب با سر فصل وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

محتوای مطالب کتاب تناسب اندکی با آخرین سر فصل وزارتتی دارد که در تاریخ ۲۹/۸/۸۶ به تصویب شورای گسترش و در تاریخ ۸۵/۴/۹ به تصویب دانشگاه رسیده است. مطابق سر فصل مذکور کتابی باید تدریس شود که یک دوره نقد ادبی را در سطح عالی عرضه کرده باشد. در حالی که این کتاب دیدگاه‌های نقدی استاد احسان عباس را در مورد رویکردهایی از شعر عربی معاصر مطرح می‌کند که در جای خود بسیار مفید است. نظریه اینکه این کتاب به عنوان منبع فرعی معرفی خواهد شد. بنابر این انتظار نیست که با آن سر فصل‌ها کاملاً منطبق باشد. امید است با تدبیر استادان محترم در استفاده از این کتاب موجبات ارتقای توان نقدی دانش‌اندوزان در رشته زبان و ادبیات عربی در دوره کارشناسی‌ارشد فراهم آید.

۸. روزآمدی اطلاعات و ارجاع به منابع معتبر

با توجه به زمان تألیف این کتاب (سال ۱۹۷۷م) یعنی سی و هفت سال پیش، مؤلف محترم که از متخصصان ادبیات و از منتقدان برجسته است سعی بر آن داشته است نخست اینکه

نقد و تحلیل کتاب *اتجاهات الشعر العربي المعاصر*... (سید فضل‌الله میرقادی) ۴۷۵

اندیشه و تحلیل و نظریات نقدی خودش، محور بحث باشد. دوم اینکه با اینکه اطلاعاتش بروز است و بر موج‌های نو‌گرایی در شعر معاصر و رخدادهای ادبی جهان در عصر معاصر تسلط و اشراف خوبی دارد، اطلاعاتی که بر آن تکیه می‌کند بروز و دست‌اول است.

منابع مورد استفاده مؤلف در این کتاب دو دسته اند: دسته نخست دیوانهای شعری شاعرانی است که بیشتر مورد بحث بوده اند از جمله پیشروان شعر جدید. دسته دوم منابعی که مؤلف آن منابع را به عنوان شاهدی برای مواضع خویش آورده است از جمله "قضایا الشعر المعاصر" اثر نازک الملائکه. منابع غیر از دیوان‌های شعری اندک و انگشت‌شمار است. منابع مورد استفاده در پایان کتاب در خلال هوامش آمده است.

۹. نوآوری‌های اثر

وقتی به زمان نگارش کتاب بنگریم، مباحث آن سرشار از نوآوری است. وقتی مؤلف رویکردهای شعر معاصر را مطرح می‌کند و سخن از پنج مقوله به میان می‌آورد، در حقیقت او نسبت به پنج رویکرد موضع‌گیری می‌کند و به گونه‌ای آن موارد را مورد بررسی و تحلیل و نقد قرار می‌دهد که سخنش نو و جذاب است. اما همچنان که به پیش می‌رویم درمی‌یابیم که امروزه رویکردهای شعر معاصر بسیار گسترده گشته بطوری که بسیاری از رشته‌های دانش بشری را در بر گرفته و تحت تأثیر قرار داده است. بنابراین مباحث این کتاب امروزه نیز ارزنده است ولی دارای جامعیت نیست.

یکی از جنبه‌های نوآوری مؤلف در این اثر این است که از جمع‌آوری مطالب دیگران و کنار هم گذاشتن گفتارهای دیگران خود داری کرده بطوری که شخصیت او در لابلای اثر بطور آشکارا دیده می‌شود. او در تجزیه و تحلیل بر اساس عرصه‌ای که گشوده است، کاملاً موفق بوده است و در زمینه‌های مورد نظر کار را به سامان رسانیده است. کیفیت و کمیت تجزیه و تحلیل‌های او در سطح مطلوبی است. در استفاده از آرا و نظریات دیگران، نخست اینکه سعی کرده است تا جایی که ممکن است آرا و نظریات دیگران را مطرح نکند و از آن استفاده نبرد و به نقد و تحلیل آن نپردازد. دوم اینکه مواردی که به ذکر آرای دیگران پرداخته تنها به عنوان شاهد مثال بوده است.

۱۰. نظم منطقی و انسجام مطالب کتاب

کتاب دارای پیشگفتار و هشت فصل و یک ضمیمه و هوامش است و کیفیت قرار گرفتن هر قسمت منسجم و منطقی است. مطالب درون هر فصل منسجم است ولی به دلیل نبودن عنوان‌های فرعی بسیار خسته کننده است. غیر از فصل ششم که دارای چند عنوان فرعی است، بقیه فصول بدون عنوان فرعی و بدون دسته بندی است. در حقیقت هر فصل یک عنوان دارد و مطالب به دنبال آن عنوان آمده است. با اینکه وجود عنوان‌های فرعی و ریز در یک کتاب، فهم را آسان و به دلیل تنوع و گونه گونی در خواننده شوق ایجاد می کند.

با وجود انسجام در هر مبحث، خواننده نمی داند که چپینش فصل‌های پنجگانه که مربوط به پنج رویکرد است، بر چه اساسی است؟ چرا مقوله زمان ابتدا و مقوله اجتماع در پایان است؟ چرا مبحث "الحب" در فصل پیش از آخر قرار گرفته و مبحث "التراث" در مرتبه سوم؟ با اینکه مؤلف محترم برای محدود کردن رویکردها و به ایجاز سخن گفتن، استدلال‌هایی آورده است ولی در مورد ترتیب قرار گرفتن رویکردها هیچ استدلالی نیاورده است.

۱۱. رعایت بی طرفی نگارنده در نقد و رعایت امانت

مطالب کتاب بطور کلی دو دسته است: دسته نخست دیدگاه‌ها و تجزیه و تحلیل‌ها و نقدهای مؤلف است که بیشتر حجم کتاب را شامل می شود. دسته دوم اشعار شاعران و آرا و نظریات آنان است که مؤلف به عنوان شاهد ذکر کرده و به نقد آن پرداخته است.

نگارنده کتاب در اظهار نظر و ارائه دیدگاه‌های خویش با اینکه محور خود اوست ولی سعی داشته است از افراط و تفریط بدور باشد. بنایش بر این بوده که هرچه را که بدان معتقد بوده است ارائه داده و به خوانندگان تقدیم کند و در انتظار نقد آنان بنشیند. از سوی دیگر در بیان آرا و نظرات دیگران ابتدا گزارشگر بوده و به عنوان شاهد به نظر دیگران متوسل شده و در تحلیل و نقد آن سخنان نیز، جانب انصاف و دادگری را رعایت کرده است. خواننده با مطالعه مطالب این کتاب شخصیت مؤلف را این گونه خواهد دید: استادی که اخلاق حرفه ای را می داند و روش تحلیل و نظریه پردازی اش

نقد و تحلیل کتاب *تجاهات الشعر العربي المعاصر*... (سید فضل‌الله میرقادی) ۴۷۷

کاملاً آکادمیک است. از اغراق و مبالغه بدور است و هرگز نخواسته است دیگران را تحقیر نموده و کوچک پندارد.

مؤلف محترم در تجزیه و تحلیل و نقد اشعار شاعران، واقع بین و حقیقت‌گراست. واقعیت‌های موجود را عرضه می‌کند. اشراف او نسبت به جریان‌های شعری زمان خویش و پیش از آن، بسیار دقیق و ستودنی است گویی با ذهن ذره بینی خویش هر گونه حرکت و جنبنده‌ای را در فضای فعالیت‌های شعری تشخیص داده و برای آن جایگاهی قائل است و در این وادی از روی حدس و گمان سخن نمی‌گوید.

۱۲. سازگاری محتوای اثر با فرهنگ اسلامی

رویکرد اثر هیچ تعارضی با فرهنگ و ارزشهای اسلامی ندارد و می‌تواند به توانایی‌های ادیبان و دانش پژوهان در عرصه‌های ادبیات بیفزاید. با اینکه مقوله‌های انتخاب شده در پنج فصل، جایی را برای پرداختن به مباحث دینی و ارزشهای اسلامی نگذاشته و در گفتارهای مؤلف اقتضای این نبوده است که بطور مستقیم وارد مباحث دینی و اسلامی شود ولی گاهی در اشعار به مکان‌های مقدس مثل مسجد و یا بعضی از شخصیت‌های اسلامی مانند امام حسین (ع) اشاره شده که در تحلیل‌ها بحث بطور طبیعی به پیش رفته است. (عباس، ۱۳۶: ۱۹۷۷) و در صدر شعر ادونیس به حدیث شریفی از ابوذر غفاری صحابی رسول خدا و امام علی (ع) اشاره شده است. (همان: ۱۶۹)

رویکرد‌های دینی و گرایش به ارزشهای اسلامی از جمله رویکردهای شعر معاصر است که در این کتاب به دلیل ایجاز، مورد نظر نبوده است و لازم است در کتاب‌های دیگر بطور مفصل دنبال شود.

۱۳. ویژگی‌های برتر کتاب

پس از مطالعه دقیق مباحث کتاب و ژرف‌اندیشی در فصل‌ها و مطالب تودرتوی آن، درمی‌یابیم که این اثر دارای جوانب مثبت زیادی است و در نوع خود دارای برتری‌هایی است از جمله:

۱. چون نگارنده استاد ادب عربی است متن کتاب را با زبانی فخیم و علمی نگاشته است و در آن خطاهای نگارشی دیده نمی‌شود و خطاهای چاپی نیز اندک است.

۲. مؤلف در عرضه آرای نقدی و جهت‌گیری‌های خویش جانب‌ایجاز و خلاصه‌گویی را رعایت کرده و سعی داشته است حاصل آرا و اندیشه‌های نقدی خویش را در عرصه رویکردهای شعر معاصر، در کتابی با حجم متوسط در قالب ۱۶۷ صفحه مطالب اصلی و ۲۲۹ صفحه با ملحقات و هوامش عرضه کند. نظر به اینکه هر فصل حدود ۲۰ صفحه است برای یک جلسه درس که دانشجو بخواهد کنفرانس دهد مناسب است.
۳. نگارنده با رعایت انصاف و بدون افراط و تفریط به عرضه آرا و اندیشه‌های نقدی خویش پرداخته است.
۴. نگارنده در عرضه افکار و آرای نقدی خویش در قالب مکتب خاصی قرار نگرفته و در برابر جریان‌های موجود به ویژه روش‌های نقدی غرب خودباخته نشده است.
۵. مطالب کتاب با فرهنگ اسلامی و ارزش‌های دینی و فرهنگ و تمدن ایرانی هیچ تعارضی ندارد.

۱۴. نارسایی کتاب

از آنجایی که آثار و فراورده‌های انسانی عموماً بدون لغزش نیست و غیر از معصومان (ع)، همه انسانها با توجه به مراتبی که دارند با کم و کاستی‌هایی در کار خویش مواجه می‌شوند و هر خواننده با توجه به توقعات و انتظارات خویش در هر اثر نارسایی‌هایی خواهد دید، این کتاب نیز از این قاعده مستثنی نیست. بنا به گفته شاعر:

و من المحال بأن نرى أحدا حوى كنه الكمال و ذا هو المتعذر
و النقص فى كنه الطبيعة كامن فبنو الطبيعة نقصهم لا ينكر

(غفرانی، ۱۹۶۵: ۵۱۲)

نارسایی‌هایی که در این کتاب به نظر می‌آید عبارت است از:

۱. رویکردهای شعر عربی معاصر به پنج مورد منحصر شده است. در حالی که غیر از آنچه که گفته شده، می‌توان به رویکرد انسان، طبیعت، مرگ و حیات، معمای هستی، زندگی ایده آل یا حیات طیبیه، تأمل و ژرف‌اندیشی، آرمانشهر و رویکرد جهانی شدن (العولمة) در شعر معاصر و نیز رویکردهای دینی به ویژه رویکرد اسلامی توجه کرد. مقوله مقاومت در شعر معاصر و رویکردهای امثال آن امروزه از اهمیت والایی برخوردار است.

نقد و تحلیل کتاب *اتجاهات الشعر العربي المعاصر*... (سید فضل‌الله میرقادری) ۴۷۹

رویکرد جهانی شدن به عنوان مثال، یکی از رویکردهای مهم شعر معاصر است که در این عرصه پژوهش‌هایی انجام شده حتی از نظر تاریخی آن را پنج مرحله دانسته‌اند: مرحله جنینی، مرحله پدیداری، مرحله حرکت و آزاد شدن، مرحله درگیری جهت چیره شدن و مرحله یقین. (نصرالله، ۲۰۰۷: ۳۶)

گرایش به تأمل و ژرف اندیشی بطور گسترده و ویژه یکی دیگر از رویکردهای شعر عربی معاصر است. تأمل در طبیعت، حیات، معنویات و مسائل اجتماعی از نمودهای اصلی تأمل است. "این گرایش در دوره معاصر به گونه دیگری است، شاعران معاصر بطور چشمگیری به تأمل روی آورده‌اند." (میرقادری، ۱۳۸۴: ۸۵)

چگونه می‌توان رویکرد مقاومت را در شعر معاصر نادیده انگاشت در حالی که مبارزات گسترده‌ای در جهان علیه ستم در جریان بوده و همچنان رو به گسترش است و شعر در بر افروختن مشعل فروزان این مبارزات نقش بسزایی دارد. "سهم قابل ملاحظه‌ای از خونی که در شریان نهضت فلسطین در حرکت است، محصول شعرهای یک عده شاعر جوان و انقلابی است که در سراسر کشورهای عربی با این نهضت همدلی و همسرایی دارند. (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۲۴۹)

۲. آنگاه که آقای دکتر احسان عباس در سی و هفت سال پیش کلمه معاصر را بکارمی‌برد، مصداق آن تا به امروز متفاوت است و معاصر آن روز تا معاصر امروز فاصله زیادی است.

۳. جهت تحلیل و نقد هر قصیده، ابتدا لازم است آن قصیده ذکر شود و پیش روی خواننده باشد سپس قسمت‌هایی که لازم است مورد تحلیل قرار گیرد در قالب بیت یا ابیاتی ذکر شود و بعد از آن تحلیل و نقد آورده شود. مؤلف محترم چون خودش قصاید بیاتی، نازک الملائکه، بدر شاکر السیاب و... را در ذهن دارد، به تحلیل و نقد قسمت‌هایی از آن می‌پردازد و حتی به تلمیحات و اشارات و نکات تاریخی آن می‌پردازد درحالی که خواننده آن قصاید را در پیش روی خود ندارد و آن را در پایان کتاب مشاهده خواهد کرد. گاهی مؤلف در لابلای کلام خویش اندکی از شعری را که خواننده از آن هیچ خبری ندارد ذکر می‌کند. (عباس، ۱۹۷۷: ۴۵)

۴. هیچ دلیلی برای ترتیب رویکردهای پنجگانه ذکر نشده است. به عنوان مثال چرا مقوله زمان ابتدا قرار گرفته و مقوله اجتماع در پایان.

۵. مطالب هر فصل یکنواخت و بدون فراز و فرود و بدون عنوان‌های فرعی است. مطالب هر فصل بطور دقیق و بخوبی دسته‌بندی نشده است. غیر از فصل ششم که چند عنوان فرعی دارد هفت فصل دیگر یکنواخت و خسته‌کننده است.
۶. نمونه‌های شعری که در ملحقات آمده است منسجم و منظم نیست. مثلاً شعری از بدر شاکر السیاب (فی السوق القديم) در شماره دوم قرار گرفته و شعر دیگرش (حدائق و فیه) در شماره هشت. بدون اینکه با علامت یا عددی با متن کتاب ارتباطی داشته باشد. شعری از ادونیس (تحولات الصقر) در ردیف هفتم قرار گرفته و شعر دیگرش (السماء التامنة) در ردیف نهم.
۷. هیچ شعری از شاعران مذکور بطور منظم در حیطه مورد نظر تحلیل و نقد نشده است بلکه بصورت جسته‌گریخته از شعر هر شاعری سخن به میان آمده است.
۸. دنیای شعر عربی در نظر گرفته نشده با اینکه نگارنده تعصب منطقه‌ای ندارد ولی به مناطق ویژه‌ای توجه شده است، با اینکه رقعہ شعر عربی معاصر بسیار گسترده است و همه کشورهای عربی و حتی غیر عربی را شامل می‌شود و نمی‌توان گفت که در شعر خارج از منطقه مذکور نوآوری وجود ندارد.
۹. بعضی از مطالب و تحلیل‌ها از موضوع شعر معاصر خارج است مثلاً بحثی درباره موضوع‌گیری نجیب محفوظ در داستان‌هایش درباره اجتماع مطرح شده. (عباس، ۱۵۷: ۱۹۷۷)
۱۰. در پایان هر مبحث، خلاصه مطالب، نتیجه‌گیری، سؤال و تمرین وجود ندارد.
۱۱. در پایان کتاب فهرست منابع بطور دقیق و مجزا و منسجم ذکر نشده بلکه در خلال ارجاعات و هوامش قرار گرفته است.
۱۲. مؤلف محترم جهت ادامه بحث رویکردهای شعر عربی معاصر، برای آیندگان هیچ طرحی را ارائه نداده و هیچ پنجره‌ای را نگشوده و هیچ فضایی را پیش‌بینی نکرده است.

۱۵. نتیجه‌گیری

پس از نقد و بررسی کتاب "اتجاهات الشعر العربی المعاصر" نتایج حاصل‌آمد که خلاصه آن چنین است:

۱. جهت پیشرفت پایدار و بنیادین در پهنه ادبیات به ویژه شعر عربی، لازم است به کتاب‌های درسی به عنوان منابع اصلی و منابع فرعی اهمیت بیشتری داده شود و در

نقد و تحلیل کتاب *اتجاهات الشعر العربي المعاصر*... (سید فضل‌الله میرقادی) ۴۸۱

هرماده درسی حتماً غیر از منبع اصلی، کتاب دیگری به عنوان منبع فرعی معرفی شود تا دانشجویان بحث و بررسی آن بپردازند.

۲. در صورتی که نارسایی‌های پیش‌گفته این کتاب مرتفع گردد، به عنوان منبع فرعی مناسب در درس نقد ادبی در دوره کارشناسی ارشد بسیار مفید خواهد بود و به عنوان منبعی جهت پژوهش‌های دیگر برای دانشجویان دوره دکتری نیز مناسب و مفید است.

۳. این کتاب در حیطه رویکردهای شعر عربی معاصر از جامعیت برخوردار نیست ولی از آنجایی که حاصل اندیشه‌های نقادی ادیبی بزرگ است می‌تواند به دانشجویان سرنخ‌هایی بدهد تا پژوهش‌های دیگری در این مسیر انجام دهند.

۴. با استفاده از این کتاب، دانشجویان تحصیلات تکمیلی می‌توانند در پژوهش‌های این حوزه به ویژه با تکیه بر موضوعات دینی و ارزش‌های اسلامی فعال بوده و موفقیت‌های چشمگیری بدست آورند.

بنابراین جهت کمال‌یابی کتاب، دو دسته پیشنهاد جهت اصلاح کتاب و روند بحث عرضه می‌شود: پیشنهاد نخست در مورد اصلاح کتاب است و دوم در ارتباط با ادامه بحث رویکردهای شعر عربی معاصر.

۱. جهت به کمال رسیدن مباحث کتاب پیشنهاد عملی این است که تا جایی که ممکن است نارسایی‌ها و اشکالاتی که ذکر شد رفع شود. بسیاری از نارسایی‌های پیش‌گفته صوری و ظاهری و رفع آن دشوار نیست و دسته‌بندی مطالب و ذکر قصائد در خلال مباحث نیز امکان دارد.

۲. هرچند در عرصه رویکردهای شعر عربی معاصر با عنوان‌ها و بیان‌های مختلف آثاری عرضه شده است ولی پیشنهاد می‌شود بحث رویکردها بطور گسترده توسط گروهی از صاحب‌نظران و متخصصان شعر عربی جدید و نقد ادبی در کشورمان دنبال شود به گونه‌ای که به صورت منسجم و منظم هریک از رویکردهای موجود در جهان در قالب یک جلد کتاب قرار گیرد و حاصل آن سلسله کتاب‌هایی در مورد رویکردهای شعر عربی فراهم آید و به مشتاقان این عرصه عرضه شود.

کتاب‌نامه

بدوی، مصطفی (۱۳۶۹ ه. ش) *گزیده‌هایی از شعر عربی معاصر*، ترجمه: غلامحسین یوسفی و یوسف بکار، تهران: انتشارات اسپرک

۴۸۲ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال بیست‌ویکم، شماره دوم، اردیبهشت ۱۴۰۰

الجیوسی، سلمی الخضراء (۲۰۰۱ م) الاتجاهات والحركات فى الشعر العربى الحديث، بيروت: مركز الدراسات الوحدة العربية

شفیعی کدکنی، محمد رضا (۱۳۸۰ هـ ش) شعر معاصر عرب، تهران: انتشارات سخن

عباس، احسان (۱۹۷۷ م) اتجاهات الشعر العربى المعاصر، كويت: عالم المعرفة

عباسی، حبيب الله (۱۳۸۴ هـ ش) رویکردهای شعر معاصر عرب (ترجمه کتاب: اتجاهات الشعر العربى المعاصر اثر احسان عباس) تهران: انتشارات سخن

غفرانى الخراسانى، محمد (۱۹۶۵ م) عبد الله بن مقفع، القاهرة: المطبعة المصرية

غلامحسین زاده، غلامحسین (بی تا) مقاله: آسیب شناسی نقد معاصر... مجله پوهشهای ادبی، انجمن زبان و ادبیات فارسی،

میرزایی، فرامرز و حسین ابویسانی (بی تا) مقاله: تحلیل انتقادی کتاب: الاتجاهات والحركات فى الشعر العربى الحديث، مجله...

میرقادرى، سيدفضل الله (۱۳۸۴ هـ ش) "شعر تأملی" در ادبیات عربی معاصر، شیراز: نوید

نصرالله، فؤاد (۲۰۰۷ م) تجلیات العولمة الثقافية والسياسية فى شعر محمود درويش، بيروت: الانتشار العربى